ÂŞIK-PAŞAZÂDE TARİHİ NASIL OKUNMALI?

Halil İNALCIK

I. Âşık- Paşazâde'nin Hayatı ve Eseri Üzerine Notlar

Âşık Paşazâde, kroniğinde şeceresini "Ebu'l-Vefâ halifelerinden Baba İlyas oğlu Muhlis Paşa oğlu Âşık Paşa oğlu Bali oğlu Selman oğlu Yahya oğlu Derviş Ahmed Âşıkî" olarak verir.[1]

Âşık Paşazâde'nin imzasını, 1 Rebî'ü'l-Evvel 891/12 Ocak 1491 tarihli Hacı Beğ mülknâmesinin[2] altında, "Fahru'l-meşâyih Ahmed b. Âşık Paşa" olarak görüyoruz. Belgede, onun isminden önce, "'Umdetü'l-Evlâdi'r-Resûl Mevlânâ Seyyid Velâyet b. es-Seyyid Ebu'l-Vefâ el-Bağdâdî" olarak gösterilen Seyyid Velâyet'in ismini bulmaktayız. Kazasker Mevlânâ Vildan Efendi'nin ismi ise, onların isimlerinden önce gelmektedir. Bu belge, Âşık Paşazâde'nin o tarihte hâlâ hayatta olduğunun kesin delilidir. Âşık Paşazâde, âilesinin üyelerinin hepsinin Âşıkî olarak anıldıklarını, hepsinin Osmanlı sultanlarının hakimiyetleri altındaki topraklarda doğup yaşadıklarını ve Osmanlı hanedanının onlara her zaman ihsanlarda bulunduğunu söyler.

Görünüşe göre, Âşık Paşazâde'nin doğup yaşamış olduğu Çorum yakınındaki Mecidözü'nde bulunan Elvan Çelebi Zâviyesi,[3] 1402-1413 yıllarında, Osmanlı tahtı için kardeşlerine karşı mücadeleye giriştiği sırada, Mehmed Çelebi'nin karargâhı bölgesinde bulunuyordu. I. Mehmed'in bölgedeki mahallî Türkmen beğlerinin ve dervişlerin desteğini kazanmadaki başarısı, saltanat dâvâsında kardeşlerine karşı nihaî zafere ulaşmasında önemli bir faktör olarak görünüyor. Dânişmendlilerden beri yoğun olarak Türkmenlerle meskûn bulunan bu bölgede, içlerinde Elvan Çelebi'nin de bulunduğu babaî dervişleri, bilhassa güçlü bir nüfuza sahip olmuş olmalılar. I. Mehmed, kardeşi Musa ile son karşılaşması dolayısıyla 1413'te Bursa'dan ayrıldığında, Âşık Paşazâde hastalığı yüzünden kendisine refakat edememişti. Elvan Çelebi Zaviyesi'nden Bursa'ya giderken Geyve'de hastalanan Âşık Paşazâde, Sultan Orhan'ın imamı İshak Fakı(Fakîh)'nın oğlu Yahşi Fakı'nın evinde kalmıştı. Burada, Yahşi Fakı, Âşık Paşazâde'ye I. Bâyezid zamanına (1389-1402) kadarki hadiseleri anlatan bir Osmanlı tarihi olan Menâkıb-ı Âl-i Osmân'ını armağan etmiştir. Âşık Paşazâde, I. Bâyezid zamanına kadarki Osmanlı tarihini bu kaynaktan "nakl" ettiğini söyler.[4] I. Mehmed, zaferinden sonra Mihal-oğlu Mehmed'i Tokat'ta hapsetmişti. Mihal-oğlu, Çelebi

Mehmed'e karşı, Rumeli'ndeki uç kuvvetlerinin lideri olarak, Musa'yı desteklemişti. II. Murad, 1422'de amcası Sultan Mustafa'ya karşı Osmanlı tahtı üzerindeki çok önemli mücadelesinde, zamanın ünlü ruhanî liderlerinin desteğini aradı ve Bursa'daki Emir Sultan'ın desteğini elde etti. Ayrıca, Tokat'ta hapis bulunan Mihaloğlu Mehmed'i de serbest bıraktı. Mihal-oğlu, II. Murad'ın Ulubat nehri üzerindeki karargâhına giderken, Çorum yakınındaki Mecidözü Köyü (Elvan Çelebi Köyü olarak da bilinir)'ndeki Elvan Çelebi Zaviyesi'ni ziyaret ederek Âşık Paşazâde'yi de yanına aldı. Elvan, Anadolu'daki önde gelen velîlerden birisi olarak saygı görüyordu[5]. Anlaşılan, Âşık Paşazâde'nin genç Sultan'ın ordusunda bulunmasının, onun dâvâsına destek teşkil edeceğine inanılmıştı. Bu durum, Âşık Paşazâde'nin, o zamandan beri hanedanın hususî iltimasına mazhar olduğunu gösterir.

Âşık Paşazâde, 795/1392-1393'te, görünüşe göre, Elvan Çelebi köyünde doğdu ve 1422'de Sultan II. Murâd'a katılmak için Mihaloğlu'yla birlikte ayrılışına kadar burada, dervişler arasında yaşadı. Âşık Paşazâde'nin, Amasya ve Çorum yöresinde vukubulan olaylarla, Yörgüç Paşa'nın 825-828/1422-1424 yılları arasında Amasya valisi olarak bölgede yürüttüğü faaliyetler hakkında verdiği teferruatlı bilgiler,[6] Âşık Paşazâde'nin bu sırada geri döndüğünü ve Elvan Çelebi Zaviyesi'nde yaşadığını akla getirmektedir. Âşık Paşazâde, II. Murad'ın bütün seferlerine katıldığını, sultan hakkında yazdığı her şeyin şahsî müşahedelerine dayandığını söyler. O, 840/1436'da, dinî vazifesini îfâ için, hac gayesiyle Mekke'ye gitti; ertesi yıl yurda döndüğünde, kendisini Üsküp'te, gazâ faaliyetlerinde bulunan ünlü uç beyi İshak'la birlikte görüyoruz. Onun İstanbul'a sonradan yerleşmiş olduğuna dair kesin bir delil bulunmamasına rağmen, görünüşe göre, İstanbul muhasarasında hazır bulunmuştu. Fâtih Sultan Mehmed, başlangıçtan beri hanedanının şiddetli rakibi olan Karamanlıların Baba İlyas ahfadıyla birlikteliği dolayısıyla,[7] İstanbul'un fethinden sonra, Âşık Paşa'nın kalabalık ahfadını özellikle memnun etmiş olmalıdır.

Fatih Camii vakfiyesine göre,[8] 861/1457'de Âşık Paşazâde'nin evi Unkapanı Çarşısı'nda, ünlü âlim ve İstanbul'un ilk kadısı Hoca-zâde'nin evinin bitişiğinde bulunuyordu. Bu belgede, kendisi " Âşık Paşaoğlu el-Hâcc Ahmed" olarak zikredilir. Öyle görülüyor ki, onun Unkapanı semtindeki bu geniş evi, daha sonra, hazineye yıllık 48 akçe bir bedel ödemek suretiyle mukata'a olarak kullanan Kürkçü-Başı'nın tasarrufuna geçmiştir. Bu detay, söz konusu evin aslında bir Bizans yapısı olduğunun delili olarak değerlendirilebilir. Âşık Paşazâde'nin, Unkapanı yakınındaki Üskübî Mescidi civarında başka bir evi daha vardı. Kezâ, onun Saru-Demirci semtinde de başka bir evi bulunuyordu ki, bu ev, 926/1519-1520'de

Veziriâzam Pîrî Paşa'nın tasarrufuna geçmiş ve onun tarafından vakıf olarak tahsis olunmuştu.[9]

1470 tarihli başka bir vakıf kaydına göre,[10] Âşık Paşazâde'nin, Galata'nın iş (ticaret) bölgesinde depo(mahzen)ları ve dükkânları bulunuyordu. O, meselâ, fetihten beri devlet mülkiyetinde bulunan Galata'da el-Hac Hamza semtindeki bir dükkân için Sultan'ın hazinesine ücret (mukata'a) ödemek mecburiyetinde idi. Bu belgelerden açıkça anlaşılmaktadır ki, Âşık Paşazâde, İstanbul'da ve Galata'da muhtelif emlâke sahipti ve bunlar için hazineye ücret (mukata'a) ödemekteydi.

İstanbul vakıflarına dair resmî bir defterde,[11] II. Mehmed'in hükümdarlığı sırasında yaşamış olan Mimar Sinan-ı Atik [Eski] semtinde Eski Saray (Sarây-ı Atîk) harem ağası Hüseyin Ağa tarafından yaptırılan bir mescid ve bir zaviye, " Âşık Paşa Mescidi ve Zaviyesi" adıyla kaydedilmiştir.

908/1502'de Hüseyin Ağa, İstanbul ve Galata'daki evlerden ve dükkânlardan oluşan yeni vakıflar eklemişti.

Âşık Paşazâde tarihindeki son olayın 908/1502'de vukubulmasını ve yeni vakıfların aynı yılın Kasım ayında yapılmış olmasını göz önünde tutarak, kendisinin 1502'de öldüğü tahmin edilebilir.

Anonim bir kronik yazarı, Ede-Balı'ya dair verdiği bilginin kaynağı hakkında şöyle der:[12] "Bu bilginin kaynağı, çok yaşlı, yüz yaşlarında olan Ahmed Âşıkî adlı bir derviştir. O, Sultanımızın (II. Bâyezid) zamanına kadar yaşadı. Onun soyu içerisinde Baba İlyas, Muhlis Paşa, Âşık Paşa ve Elvan Çelebi gibi meşhur şahsiyetler bulunmaktadır." Âşık Paşazâde, Mimar Sinan mahallesindeki zaviyenin şeyhi idi. Ancak, 876/1471 yılından itibaren Âşık Paşa Zaviyesi, 1260'ta bir grup Türkmen oymağı ile Dobruca'ya göç etmiş olan ünlü Türkmen Baba Saltuk'un adını alarak, Baba Saltuk Zaviyesi (veya Mescidi) ismiyle anılmaya başladı. Âşık Paşazâde'nin, zaviye çevresindeki odaları işgal eden dervişleriyle birlikte, yerleşmek için burayı tercih etmesi ilgi çekicidir.[13] Zaviyenin şeyhi, 963'ten7 itibaren günlük beş akçe ücret almaktaydı.

Âşık Paşazâde'nin dâmâdı Seyyid Velâyet'e ait geniş hānikāh, aynı semtte bulunuyordu. İstanbul vakıfları tahrir defteri[14], Âşık Paşazâde'nin kızı ve Seyyid Velâyet'in eşi tarafından yapılan Cemâziye'l-âhir 934/Mart 1528 tarihli bir vakıf ihtiva etmektedir. O, muhtaç durumdaki medrese talebesinin kullanabilmesi için Âşık Paşa Zaviyesi'nin iç avlusunda sekiz oda (hücre) yaptırmıştı. Bunlara ve hānikāha, içlerinde Sûfî Sultan Hatun olarak da tanınan Fatma Sultan'ın bulunduğu muhtelif kimseler tarafından zengin vakıflar tahsis edilmişti.[15] Âşık Paşazâde'nin kızı, Cemâziye'l-âhir 907/Kasım 1501 tarihli vakfiyesinde, Cuma geceleri, Kur'an okuyucularının ve dervişlerin (zâkir) Seyyid Velâyet'in huzurunda toplanmalarını ve dua etmelerini şart koşmaktadır. Mescidin nezâreti., Şeyh'in kendisine verilmişti.1546'da bu vazife, Seyyid Velâyet'in oğlu Mustafa Çelebi'nin üzerinde idi.[16]

Seyyid Velâyet, sultanın sarayında "dâmâd-ı veled-i Âşık Paşa" olarak tanınıyordu.[17]

Âşık Paşazâde'den söz eden arşiv belgelerinden,[18], "Veled-i Âşık Paşa"nın, aynı zamanda, Fatih imâreti evkafının "cemâ'at-i müteferrika ve zevâyid-hōrān"ının üyesi olduğunu da öğreniyoruz. O, 6 Rebî'ü'l-âhir 897/6 Şubat 1492'de günlük yedi akçe ücret almıştı (başka bir deyişle, Âşık Paşazâde kendi zamanında, daha ziyade müstear isim olarak kullandığı Ahmed Âşıkî veya Veled-i Âşık Paşa olarak tanınmaktaydı). Sarayda müteferrika olarak bilinen topluluk, vasal prenslerin, paşaların ve meşhur ulemanın oğulları gibi "seçkin kimseler"den oluşmaktaydı.

909/1503-1504'te Sultan II. Bâyezid, İstanbul'un saygıdeğer dindar insanları arasında bulunan Âşık Paşa [-zâde)'nın oğlu Derviş İlyas'a ve "Veled-i Âşık Paşa'nın Seyyid dâmâdı"na sadaka vermişti.[19]

Âşık Paşazâde'nin Menâkıb-ı Âl-i 'Osmân'ı

Âşık Paşazâde, bir Menâkıb-ı Âl-i 'Osmân yazarıdır. Bu tür menâkıbnâmeler, topluluklar tarafından askerî seferler sırasında, boza-hanelerde veya diğer toplantı yerlerinde okunmak ve dinlenmek için tertiplenirdi.[20] Bir yerde Âşık Paşazâde, bizzat gazilere hitap ederken şöyle seslenir:[21] "Hey gâzîler, bu menâkıbı kim yazdum, vallâhi cemî'ine 'ilmüm yetişüp yazdum, sanmañuz kim yabandan yazdum." O, çeşitli vesilelerle, menâkıb kitaplarını

tedkik ve “hulasa” ettiğini veya bizzat görüp işittiği hadiseleri yazdığını ileri sürer. “İnsanlar, Osmanlı sultanlarının kahramanlıklarını okudukları veya dinledikleri zaman, onların ruhlarına dua etsinler” der.[22] Âşık Paşazâde, 881/1476’te II. Mehmed’in, Boğdan (Moldovya) seferi için İstanbul’dan ayrıldığı sırada[23] eserine başlayarak, Arnavutluk’taki İskenderiye’nin 883’te teslimine kadarki Osmanlı tarihini yazmıştı.[24]

Yukarıda kaydedildiği gibi, Âşık Paşazâde, bize, erken dönem Osmanlı tarihine dair verdiği bilgilerle ilgili kaynağının, İshak Fakı oğlu Yahşi Fakı tarafından yazılan bir kronik olduğunu söyler. İshak Fakı, Sultan Orhan’ın imamı idi. Âşık Paşazâde’nin bize bildirdiğine göre, Yahşi Fakı’nın Osmanlı tarihine dair kayıp eseri, I. Bâyezid zamanına (1389-1402) kadarki hadiseleri ihtiva ediyordu; fakat, Âşık Paşazâde, bunlara şahsî müşahedeleri ile görüp işittiği şeyleri (bilüp işitdüğümden, bazı hallerinden ve makallerinden) de eklediğini söyler.[25]

Âşık Paşazâde’den Osmanlı tarihini yazmasını isteyenler, bir grup ‘azîz idi. ‘Azîz kelimesi, zamanın Türkçesinde umumiyetle dervişler için kullanılan bir terimdir. Bu sebeple, kendisini, kitabını yazmaya teşvik edenler, her şeyden önce, esas olarak Vefâ’î tarikatine mensup dervişler olmalıdır.

Âşık Paşazâde, gayesinin Osmanlı ailesinin menşeini (neseb ve nesl, asl), asıl yurtlarını, göçlerini ve fetihlerini anlatmak olduğunu söyler. Fakat, onun asıl hedeflerinden biri de -daha sonra göreceğiz-, Vefâ’î halifesi Ede-Balı’nın ve kendi ailesinin, Osmanlı hanedanının ortaya çıkmasında ve kurulmasında nasıl önemli bir rol oynadığını göstermek idi.

Âşık Paşazâde’nin eseri, seçkinlerle (elit) devlet arasında, Fatih’in, hükümdarlığı sırasında vergilendirme ve arâzi tasarrufu hususunda aldığı köklü tedbirlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan şiddetli mücadeleyi yansıtır ve bunlardan derinden etkilenmiştir. Âşık Paşazâde’nin, tarihine güçlü bir tartışmalı karakter kazandıran bu mücadelelerin içinde bizzat yer aldığı söylenebilir. O, tartışırken olguları argümanları istikametinde sunmaktan tereddüt etmez; Fatih’in politikalarını tenkit etmek için Sultan’ın atalarını seçer; örnek olarak, onların güzel faaliyetlerini ve politikalarını güçlü bir şekilde över. Onun kaynaklarından tarihî gerçekleri ve orijinal ifadeleri ayırabilmek için, kitabındaki bu tartışmalı konuları açık bir şekilde tahkik etmeliyiz.

Bu konuların arka-plânını, Fatih döneminde gerçekleşen, devlet politikasındaki köklü değişikler oluşturur.[26] Fatih, imparatorluk politikası için, askerî güçlerini çoğaltmak ve gelirlerini artırmak istiyordu: Merkeziyetçi mutlak hakimiyetini tesis etmek için, direnebilme kabiliyeti bulunan grupların, bilhassa ulemanın ve eski "aristokrat" ailelerin güçlerini kırmaya girişti. Ebu'l-Feth veya Kostantiniyyetü'l-Kübrâ Fatihi olarak büyük karizmasına güvenen Mehmed, önce güçlü Çandarlı ailesini yönetimden uzaklaştırdı. Aynı zamanda, Rumeli'ndeki eski uç beyi ailelerini daha sıkı bağımlı bir hâle getirmeye muvaffak oldu. Fatih, devlet işlerinde tam kontrolünü tesis etmek için, en önemli mevkilere sarayında yetişmiş kulları getirdi; devlet maliyesinde Bizans'ın eski aristokrat ailelerinin üyelerini öne çıkardı [onları tercih etti]. Başlıca devlet gelirlerinin mültezimleri olarak[27], bu kişiler, Âşık Paşazâde'nin en sert hücumlarının hedefi olacaklardır.

Fatih'in, yeni gelir kaynakları bulmaya yönelik gayretleriyle ilgili nazik konulardan birisi, mukata'a, veya, İstanbul'un fethinin ardından hazine tarafından ele geçirilen Bizans ev ve arsalarına tahmil olunan kira idi.[28] Çağdaş tarihçi Tursun Beğ, bize, Sultan'ın konu hakkındaki ihtilafa yol açan kararlarının, seçkinler (elit) ve bütün halk arasında nasıl yaygın bir hoşnutsuzluğa ve karışıklığa sebep olduğunu haber verir.[29] Âşık Paşazâde'nin bu tür emlâke sahip olduğunu ve bunun için hazineye kira ödediğini daha önce görmüştük. Âşık Paşazâde, bu tür mülklerin yeniden mukata'a hâline getirilmesi hususunda Rum Mehmed Paşa'yı suçlar[30] ve şöyle der:

"Sonra padişaha bir vezir geldi kim ol bir kâfirüñ oğlıyidi. Padişaha gayetde mukarrib oldı. Ve bu İstanbuluñ eski kâfirleri ve vezirüñ atası dostlarıyidi. Yanına girdiler kim: 'Hay! Neylersin' dediler. 'Bu Türkler gene bu şehri ma'mur etdiler. Senüñ gayratuñ kanı? Atan yurdını ve bizüm yurdumuzı aldılar. Gözümüze karşu tasarruf ederler. İmdi, sen hod padişahuñ mukarribisin' dediler. 'İmdi cehd eyle kim bu halk bu şehirüñ 'imâretinden el çekeler. Ve gerü evvelki gibi bu şehir bizüm elümüzde kala' dediler. Vezir dahı eyidür: 'Bu şol mukata'a kim evvel komışlar idi, anı gerü koduralum. Bu halk dahı mülkler yapmakdan çekileler. Bu şehir ol nesneyile gene haraba yüz duta. Âhır gene bizüm tayfamuz elümüzde kala" dedi. Bir gün bu vezir padişahuñ kalbine bir münasebet ile ilka etdi. Gene mukata'a ihdas etdürdi. Ve bu mugvî kâfirüñ birisine [kontrol !] bir adı müsülman kul bile koşdılar. Ve bu mugvî kâfir her ne kim dediyise öyle etdi, anı yazdılar.

...

Bu mukata‘a sebebinden halk İstanbuluñ ‘imâretinden kaçmağa başladılar.

...

Ve bu şimdiki mukata‘a kim vardur, mukarrer olmasına ol Rum Mehmed sebeb olupdur.”

Âşık Paşazâde, gerçekte Sultan için güzel hizmetler yapan, özellikle Rum adası Eğriboz’un fethinde faydalı olan ve aynı zamanda Üsküdar’da güzel bir câmi yaptıran Rum Mehmed Paşa’ya karşı, tarihinde, her vesileyle husumetini izhar eder.[31] Âşık Paşazâde’ye göre, Rum Mehmed Paşa, Sultan’ın devlet ileri gelenlerine, ulemaya ve şeyhlere ihsanda bulunmasını engellemekten de sorumluydu. Âşık Paşazâde, onun hakkındaki mütalaalarını, en kindar kelimelerle şöyle bitirir: “Sonunda kendisini bir köpek gibi boğdular.”

Fatih, saltanatının son yıllarında, özellikle 1473’te Uzun Hasan karşısındaki büyük zaferini müteakip, eski şeyh ailelerine ait yüzlerce zaviye vakıflarının da içinde bulunduğu, imparatorluğunun her tarafındaki eski Türk ailelerinin ve dinî grupların ellerindeki bütün mülk ve vakıf topraklarını yeni bir düzenlemeye tâbi tutarak, toprak tasarrufunda köklü değişikliklere girişmekte tereddüt etmemişti. Maliye şubesinin bir yöneticisi olarak iptal (nesh) ve yeniden düzenleme uygulamasının şahsen içinde yer alan Tursun Beğ, yirmi binin üzerinde köyün,[32] mezra‘anın ve çiftliğin devlet hazinesi adına müsadere edildiğini ve bunların timar olarak orduya dağıtıldığını belirtir. Bu büyüklükteki bir uygulama, devrim kabilinden bir düzenleme idi ve bir bütün olarak Osmanlı toplumunu sarstı. Osmanlı politikasını derinden etkileyerek, sonraki on yılların temel meselesi hâline geldi. Bu uygulamanın Osmanlı toplumundaki önemi, yüzlerce vakıf ve mülk toprağın daha önceki sahiplerini iade edildiğini gösteren II. Bâyezid dönemi tahrir defterlerinde açıkça görülebilir. Gerçekten de Bâyezid dönemi, Fatih’in bütün devlet işleri ve bilhassa toprak tasarrufuyla ilgili politikalarına karşı top-yekûn bir reaksiyon teşkil etmektedir. Çağdaş eserlerde Bâyezid, “Şerî‘ati ihyâ eden”, veya, ulemanın ve şeyhlerin geçim vasıtalarını eski hâline getiren birisi olarak selâmlanır. Âşık Paşazâde, II. Bâyezid’in, vakıf ve mülk köyleri eski sahiplerine iade etmesini âdil bir hareket olarak vurgular.[33] Onun belirttiğine göre, Bâyezid, bu ameliye ile eski bit’atlere ve bâtıl düzenlemelere bir son vermişti.

Hoşnutsuzluk ve protesto, geçim vasıtalarını ve zaviyelerinin vakıflarını kaybetmiş bulunan şeyhler ve dervişler arasında bilhassa güçlü idi. Âşık Paşazâde'deki şu hikâye, bu çerçevede değerlendirilmelidir:

Âşık Paşazâde, bize, Osman Beğ öldüğünde, geride gümüş veya altın bırakmadığını; fakat sadece bir kaftan (tekele), bir omuz heybesi (yancuk), tuz kapları, kaşıklar, bir çift çizme, muhtelif atlar ve koyun sürüleri bıraktığını söyleyerek, onu bir çoban veya dervişle kıyaslanabilecek basit bir adam olarak tasvir eder.[34] Fatih Sultan Mehmed'in, seferlerini sürdürmek ve yeni başkentini tekrar inşa etmek için hazinesini doldurmaya yönelik sert malî tedbirleri, ülkeyi öyle bir sıkıntı altında bırakmıştı ki (Âşık Paşazâde'nin hayatı da bundan etkilenmişti), bu bakımdan, derviş tarihçimizin niçin böyle bir Osman Beğ tasviri sunduğunu anlamak kolaydır. Şaşırtıcı olan şey, modern tarihçilerin, onu nazar-ı itibara alarak Osmanlı devletinin başlangıcına dair teoriler inşa etmeleridir.

II. Ede-Balı ve Osman Gazi

Modern tarihçileri yanıltan diğer bir hikâye de, Osman Beğ ve Şeyh Ede-Balı arasındaki ilişkiyle ilgilidir.

Âşık Paşazâde, özel bir bölümde (Bâb 4), Osman Gazi'nin Şeyh Ede-Balı'nın evinde gördüğü rüyasını ve Şeyh'in bu rüyayı, Osman'ın nesline dünyada hakimiyet nasip edileceği şeklindeki yorumunu anlatır. Böyle bir rüya, hanedanların menşei ve meşrulaştırılması hususunda ortaçağ edebiyatının bir "topos"udur. Fakat tarihî açıdan gerçek ve önemli olan şudur ki, Âşık Paşazâde, bu rolü, kendisinin de mensubu bulunduğu Vefâî tarikatinin meşhur bir halifesine, Osman zamanında hakikaten yaşamış olan birisine vermektedir. Osman'a Allah'ın lütfunu ifşa eden Ede-Balı, ona "... 'Oğlum Osman! Saña muştuluk olsun kim Hak Te'âlâ saña ve neslüñe padişahlık verdi. Mübârek olsun' der. Ve 'benüm kızum Malhun senüñ helâlüñ oldı' der."

Gerçekten, Allah'ın bir insana hükümdarlık lütfetmesi ve bunu mübarek bir zat, bir şaman veya aziz aracılığıyla ifşa etmesi inancı, Orta Asya Türk-Moğol geleneğine kadar geri gider. Rakip hanedanların -Timurlular, Kadı Burhaneddin ve özellikle Karamanlılar- meydan okumalarına muhatap olan Osmanlı sultanları, geleneğin gerektirdiği gibi, otoritelerinin ilâhî

menşeini öne sürme mecburiyeti hissetmişlerdi. Âşık Paşazâde, böyle bir vazifenin Ede-Balı tarafından yerine getirildiğini göstermeğe çalışır. Fakat, Ede-Balı kimdir?

Âşık Paşazâde'nin Ede-Balı hakkındaki biyografik mâlumatının tamamı şöyledir:[35]

"Ede Balı yüz yigirmi yaş yaşadı. Ve iki avrat aldı: Biri yigitliginde ve biri pîrliginde. Ve evvelki hatunınuñ kızını Osmana verdi. Ve pîrliginde alduğı hatun Tâceddîn-i Kürdî kızıyidi. Hayreddin paçanak oldı. Bu menâkıbı Ede Balı oğlı Mahmud Paşadan işitdüm Sultan Muraduñ babası Sultan Mehmed zamanında. Ve hem ol Mahmud Paşa yüz yaşından ziyade yaşamış idi." Daha sonra, Osman Bilecik'i fethettiğinde, "Kayın atası Ede Balıya Bilecük hâsılın timar verdi."

Osmanlı arşiv kayıtlarına göre,[36] Osman zamanında, ondan lütuf ve ihsan görmüş 'Ede' adlı bir Şeyh gerçekten vardı.

Bilecik'teki 'Ede' zaviyesinin vakıf kayıtları şöyledir:

"Koz-ağacı köyü Osman Beğ tarafından verilen bir vakıftır; önceden Ede oğlu Mahmud Paşa'nın tasarrufunda idi; şimdi Şeyh Mehmed'in tasarrufundadır: 17 hane (8 çift). Kezâ [vakıflar arasında] Söğüd'de yaşayan üç gayr-i müslim köle, yine Osman tarafından verildi: 4 hane (3 çift).

Gelirler:	Müd	Kıymet (akçe olarak)
Buğday	20	1000
Arpa	15	450
Nohut	1	30

Çift ve koyun resmi	60
Pamuk öşrü	100
Cizye	40
YEKÛN	1680

1521 tarihli kayıt ise şöyledir:

Koz-ağaç köyü, Orhan Beğ tarafından Ede Şeyh zaviyesine verilen bir vakıftır; Kirmastî için hazırlanan tahrir defterinden alınan kayıtta, köy, Ede Şeyh oğlu Mehmed'in tasarrufunda bulunmaktadır. Önceki tahrir defterinde, kendisinin Sultan tarafından verilmiş bir berata sahip olduğu belirtilir. Beratta, mezkûr Mehmed'in söz konusu zaviyenin şeyhi olduğu, adı geçen köyü vakıf olarak tuttuğu ve vakıf senedinde zaviyeye gelip giden yolculara hizmet etmesinin şart koşulduğu ifade edilir. Vakfedilen gayr-i müslim kölelerin çocukları, hâlâ vakıf köyünde Hıristiyan olarak yaşamakta, 200 akçe cizye ödemektedirler.

Onbeşinci yüzyılın sonuna doğru 298 akçe geliri bulunan Kozca mezra'ası, Osman Beğ tarafından verilmiş Ede zaviyesinin vakıf mülkü idi. Mezra'a, Koz-ağaç köylülerinin buraya gelip yerleşmeleri ile köy hâline dönüştü.

Yukarıdaki kayıtlardan, Ede'nin torunu Şeyh Mehmed'in II. Mehmed'in hükümdarlığı sırasında hayatta olduğunu, vakıf eminliğinin daha sonra Mü'min Dede (veya Fakîh) adlı birine geçtiğini öğreniyoruz. Görünüşe göre, Ede'nin nesli 1521'de sona ermişti. 1573'ten itibaren köy halkı bir mezra'ada yerleşmek için köyü terk etmiştir. Terk edilen Koz-Ağaç arazisi, daha sonra bir grup piyâde (yaya) milis tarafından ekilmiştir.

Resmî kayıtlarda, Ede-Balı yerine sadece 'Ede' ismini görüyoruz. Ede veya Ede-Balı'nın[37] aynı şahıs olduğu, Şeyh Mahmud'un I. Mehmed zamanında (1402-1421)

yaşadığını söyleyen Âşık Paşazâde tarafından Ede-Balı'nın oğlu olarak zikredilmesinden açıkça anlaşılmaktadır. Âşık Paşazâde, gençliğinde Mahmud'la görüşmüş, Ede-Balı ve yakınları hakkında mâlumat toplamıştı.

Bu sebeple, Ede-Balı'nın aile şeceresi şu şekilde tesbit edilebilir:

(Osman veya Orhan zamanında yaşayan) Şeyh Ede-Balı veya Ede Şeyh,

(Orhan ve I. Mehmed zamanında yaşan Şeyh Mahmud Paşa,

(II. Mehmed ve II. Bâyezid zamanında yaşayan) Şeyh Mehmed.

Kısacası, resmî kayıtlar, Ede Şeyh olarak da tanınan Ede-Balı'nın Bilecik'te bir zaviyesinin olduğunu; bu zaviye için Koz-ağacı (Koz-ağaç) köyünü ve Söğüd kazâsındaki Kozca mezra'asını Osman Beğ'den vakıf olarak aldığını teyit etmektedir. Bununla birlikte, bu kayıtlarda, Ede-Balı'nın Osman Beğ'in kayın-pederi olduğunu gösteren hiç bir bilgi yoktur; ilk kayıtlarda tamamı sadece 1680 akçe olan vakıf gelirleri ise oldukça mütevazıdır.[38]

700/1300'de tamamlanan ve bize Babaî şeyhlerinin hüccetleri ve silsileleri hakkında bilgi veren Elvan Çelebi Menâkıbnâmesi,[39] Şeyh Balı veya Ede-Balı'yı, Babaî tarikatinin kurucusu Baba İlyas'ın meşhur halifelerinden birisi olarak zikreder.

Elvan, Baba İlyas'ı, nedametiyle ateist ve kâfirleri kurtuluşa erdiren birisi olarak zikreder. Elvan, ayrıca Ede-Balı ve Hacı Bektaş'ın her ikisinin de Baba Resûl'ün takipçileri olduğunu ve Ede-Balı'nın Hacı Bektaş'tan dünyevî iktidara itibar etmemeyi öğrendiğini ekler. O zamana kadar, Babaî şeyhleri, Baba İlyas ve Muhlis Paşa, Babaiyye ve Kalenderiyye'de öğütlenen sûfî kutb-ı 'âlem doktrinine uygun olarak, açıkça maddî ve mânevî dünyanın ikisinin de hakimiyetini iddia ve talep etmişlerdi. Ede-Balı hakkındaki bu not, Âşık Paşazâde'nin onu, Osman'ın hükümdarlığını destekleyen mübarek bir adam olarak tasvir etmesine çok uygundur. II. Mehmed döneminde yaşamış olan Vefâ'î şeyhi Seyyid Velâyet, sünnî vurgu'nun artmasıyla şeyh ve sultan arasındaki bu sıkı işbirliğini somutlaştırdı; oysa aynı dönemde, hakiki bir abdal / kalenderî şeyhi, Otman Baba, açık bir şekilde, maddî ve mânevî dünyanın her ikisinin hakimiyetini iddia etmekteydi[40]. Bu değişiklik, belki, Fatih Sultan Mehmed zamanından itibaren, Osmanlı sultanlarının gitgide şehirli sünnî ulemanın

nüfuzu altına girmeleri; bunların abdâl-tipli dervişlere büyük saygı göstermiş olan Türkmen Beğlerine fazla benzememeleri ve kendilerinin Türkmen uç gazilerinden biraz farklı olmaları keyfiyeti ile açıklanabilir. Bununla birlikte, başlangıçtan beri, şaman-benzeri abdallara benzemeyen Vefâ'î dervişleri, Şerî'atı gözeten müminler olarak tanınıyorlardı. Bu durum, Âşık Paşa'nın Garibnâme'sinde açıkça görülebilir[41]. Kezâ, Elvan, Babâî şeyhlerinin halifelerini anlatırken, onların hem "Şerî'ati gözeten ve bilen, hem de mistik sezgi ve uygulamada ârif" kimseler olduklarının altını çizer.

Ahmet Y. Ocak, Baba Resûl olarak da tanınan militan şeyh Baba İlyas'ın, Seyyid Ebu'l-Vefâ el-Bağdâdî (öl. 1107) tarafından kurulan Vefâ'iyye tarikatinin Anadolu'daki şeyhlerinden biri olduğunu ortaya koymaktadır.[42] Baba İlyas'tan sonra, Âşık Paşazâde'ye kadar gelen ailenin oluşum sürecinde bir Babaî tarikatinin ortaya çıktığı görülmesine rağmen, aslında, kendisinin Vefâ'î tarikatine mensup olduğu bilinmektedir.

Aksine, Orta Asya'nın şamanî inançları popüler panteist formüllerle karıştırılarak, Muhyiddîn ibn el-Arabî, Cemâlüddîn-i Sâvî ve Celâleddîn-i Rûmî gibi büyük sûfîler tarafından orijinal olarak yorumlanmıştı. Abdâl Türkmen babaları, Kutb-ı Zamân'ın bu dünyadaki ve göklerdeki şeyler ve hadiseler üzerinde mutlak bir hakimiyete sahip olduğuna inanmaktaydılar[43]. Onlar, velâyet (velîlik) ve nübüvvet (peygamberlik)in şahıslarında somutlaştığını iddia ediyorlardı. Onların sürekli bir cezbe hâlinde, Allah ile daimî irtibat hâlinde olduklarına inanılırdı. Max Weber'in terimini kullanırsak, dünyevî otoriteye meydan okuyarak "dinî sırları açıklayan veya öğretenler" ("mystagogue"), cemiyetin imtiyazsız ve zulme uğramış üyelerinin sığınağı ve ümidi hâline gelmişlerdi. Onlar, Baba İlyas, Muhlis Paşa, Şeyh Bedreddin ve Şah İsmail'in isyana kalkışmaları gibi, Kutb-ı Zamân'ın, dünyevî saltanatı doğrudan kontrolü altına almağa karar vereceği bir zamanın geleceğini iddia etmekteydiler[44]. Bu emel, heterodoks Türkmenlerin desteğiyle, Şah İsmail vasıtasıyla sonunda sadece İran'da gerçekleştirildi. Sultanlar, çevrelerine geniş taraftar grupları toplayan popüler şeyhlerden daima şüphelendiler. Osmanlı sultanları, bu gibi popüler şeyhleri ya bertaraf etmeğe veya vakıf tahsisleri yoluyla çekmeğe bağımlı hâle getirmeğe çalıştılar[45]. 1492'de İshak benzeri bir derviş, Arnavutluk seferi sırasında II. Bâyezid'i öldürmeğe kalkışınca, sultan, uç beyleri nezdinde sığınak ve destek bulan Rumeli'ndeki bu tür dervişlerin topluca idamlarını ve sürgünlerini hızlandırdı.

Bilâkis, uyumlu (confirmst) dervişler, bizzat sultanın velîliğini ileri sürerek, Osmanlı hanedanına tam destek verdiler. Âşık Paşazâde, I. Murad'ı, Allah'ın lütfuna mazhar olmuş hakiki bir velî olarak takdim eder ve ekler: "İmdi bu Âl-i 'Osman hod bir tayfadur kim bunlaruñ kerâmetleri zâhirdür.[46]" Osmanlı sultanları I. Murad'ın, II. Bâyezid'in, I. Süleyman'ın ve III. Murad'ın bir velî mertebesine yükseltilmesi, sırf edebî bir anlatım değildir. Şâir Taşlıcalı Yahya, geleneği tâkip ederek, Muhteşem (Kanunî) Süleyman için şu mısraları yazar:

"Ol ki sâhib-kırân-ı 'âlemdir

Her kerâmât ile mükerremdir

Vâlî-yi halk u sâye-i hakdır

Fi'l-hakîka veliyy-i mutlakdır[47]"

Âşık Paşazâde, tarihinin diğer bölümlerinde, daha ziyade, Ede-Balı'nın, Osmanlı hanedanının ve devletinin kuruluşunda anahtar bir rol oynadığını göstermeğe çalışır. Osman Beğ zamanında, İslâm hukukuyla ilgili çok önemli çeşitli konular üzerinde kendisinin fikrinin sorulduğunu kaydeder[48]. Meselâ, Karaca Hisar'ın fethi üzerine, İslâm geleneğinde, toplum nezdinde kendisinin temsilcisi olarak bir hatib ve kadı tâyin etmek, İmam-Sultan'a münhasır bir hak olduğundan, Tursun Fakih, Osman Beğ adına hutbe okutmak ve kadı tâyin etmek için Selçuklu Sultanı'nın tasvibini almak gerekip gerekmediğini Ede-Balı'ya sormuştu. Âşık Paşazâde'ye göre, "Dahı söz tamam olmadan Osman Gazi geldi. Sordı. Muradlarını bildi. Osman Gazi eyidür: 'Her ne kim size gerekdür, anı edüñ' der. Tursun Fakı eyidür: 'Hanım! Sultandan izin gerekdür' dedi. Osman Gazi eyidür: 'Bu şehiri ben hod kendü kılıcım ile aldum. Bunda sultanuñ ne dahli var kim andan izin alam. Oña sultanlık veren Allah baña dahı gazâyile hanlık verdi' dedi. 'Ve ger minneti şu sancağ ise ben hod dahı sancak götürüp kâfirler ile uğraşdum' der. 'Ve ger ol, ben Âl-i Selçukvan der ise, ben hod Gök Alp oğlıyın derin. Ve ger bu vilâyete ben anlardan öñdin geldüm der ise, Süleyman Şah dedem hod andan evvel geldi' der."

Osmanlılar için, emperyal asalet (neseb) ve gazâ, hanedanın meşruiyeti ve tanınması hususunda iki temel iddia idi. Fakat, bütün bu iddialar, Âşık Paşazâde'nin yazdığı gibi,

Osman zamanında açıkça seslendirilmemişti; fakat, daha sonra, Balkanlardaki fetihlerle hanedanın gücü artınca, özellikle İran'daki yönetici hanedanlar karşısında, İslâm dünyasında hanedanın üstünlüğü fikrini ileri sürmeğe başladılar. I. Bâyezid, Timur'un meydan okuması karşısında, Küçük Asya'da Selçuklu sultanlarına halef olarak Sultân-ı Rûm iddiasını ileri sürmek istedi ve Kâhire'deki Abbasî halifesinden bu unvanı tasdik eden resmî bir menşûr göndermesini talep etti[49].

Anlaşılan, bütün bu iddialar, Âşık Paşazâde'nin tarihini yazdığı sırada, Osmanlı aydınları arasında yaygındı. Gerçekten, Fatih, İstanbul'un fethinden sonra Memlûk sultanına gönderdiği mektupta, Allah'ın, gazâda Müslümanlara lider olmak üzere kendisini seçtiğini ileri sürmüştü. Daha sonra, I. Selim ve I. Süleyman, "Dünyadaki bütün Müslümanların Halifesi" oldukları iddiasını meşrulaştırmak için, aynı argümanı, dünyada Müslümanların yegâne hâmîsi ve gazâ lideri oldukları fikrini kullandılar[50].

Hepsi II. Bâyezid'in hükümdarlığı sırasında yazan Rûhî, İbn Kemâl ve İdris gibi yazarlar tarafından erken Osmanlı an'aneleri inceden inceye işlenirken[51], Osmanlı sultanlarının, ilk âdil halifeler hâriç, bütün Müslüman hükümdarların yerlerini aldıkları fikri ileri sürülür[52].

Âşık Paşazâde'nin iddiasına göre, Ede-Balı'nın, hukukî neticeleriyle önemli devlet işleri hakkında tavsiyeleri, Orhan zamanında da arandı. Orhan, askerlerini arttırmağa ve yeniden düzenlemeye karar verdiğinde, kardeşi Alâeddin, konu üzerinde kadılara danışması gerektiğini söylemişti. Orhan, konu hakkında Çandarlı (veya Cenderelü) Karaca Halil'in, daha sonra Bilecik kadısının ve Ede-Balı'nın fikrini sordu[53].

Kezâ, hatırlanmalıdır ki Âşık Paşazâde'nin, Ede-Balı'nın Osman zamanındaki yerini abartma teşebbüsü, Osman'ın Bilecik'in bütün gelirlerini timar yoluyla kayın-pederine bağışladığı ifadesinde de görülür[54]. Bu, Osman'ın Koz-Ağacı köyünü ve Kozca mezra'asını Ede-Balı'nın Bilecik'teki zaviyesine vakıf olarak vermesi, hadisesinin açıkça tahrifidir. Osman'ın Ede-Balı'nın kızıyla evli olması dolayısıyla, Âşık Paşazâde, Osmanlı sultanlarının onun neslinden geldiklerini de vurgular. "Orhan Gazinüñ anası Allah rahmetine vardı. Ve hem dedesi Ede-Balı dahı kızından bir iki ay öñdin Allah rahmetine vardı" der[55]. O, bunun 1326'da Bursa'nın fethi yılında vukubulduğunu da ekler. Osman, onları Bilecik kalesinde toprağa vermiş[56]; üç ay sonra da kendisi Söğüd'de ölmüştür[57]. Oysa, Mart 1324 tarihli

Orhan Beğ vakfiyesi, Mal-Hatun'un gerçekte Ömer Beğ'in kızı olduğunu ortaya koymaktadır[58]. Bu sebeple, Osmanlı sultanları, Âşık Paşazâde'nin iddia ettiği gibi, Ede-Balı'nın kızı Mal-Hatun'dan gelmiş olamazlar.

Ede-Balı'nın, ailesi ve Vefâ'î tarikati ile birlikteliği karşısında, Âşık Paşazâde'nin, hanedanın kuruluşunda Ede-Balı'nın önemli rolüne dair hikâyeleri geleneğin içine yerleştirmesi endişesi, anlaşılabilir.

Arşiv delilleri, Ede-Balı'nın Vefâ'î tarikatinin halifesi olarak, Osman Beğ'in ihsanlarına gerçekten mazhar olduğunu, Bilecik'te bir zaviyesinin bulunduğunu ispatlamaktadır. Eflâkî'nin otantik hikâyelerinin gösterdiği gibi, dinî tarikatlerin liderleri veya halifeleri, Konya ve Karaman'dan kalkıp gelişen uç beyliklerini ziyaret ederler ve buralarda samimiyetle karşılanırlardı[59]. Vefâ'î şeyhlerinin bir halifesi olan Ede-Balı'nın, 1300 yılından önce, belki daha önce Osman'ın babası Ertuğrul zamanında, uç bölgesine gelip yerleştiği anlaşılmaktadır.

Âşık Paşazâde, Ede-Balı hikâyesine ilâveten Vefâ'î babalarının Osmanlı hanedanının doğuşu ile bağlantılı rolüne, başka bir referansta daha bulunur. O, Geyikli Baba'yı, Baba İlyas'ın ve Vefâ'î tarikatinin müridi olarak tanımlar[60].

Bu ifade, Baba İlyas'ın Vefâ'î tarikatine mensup bulunduğuna ve müridlerinin heterodoks abdal babalarından olduklarına başka bir delildir. Âşık Paşazâde, bunlardan bir grubun İnegöl kazâsındaki Turgud (veya Durgud) Alp hassına gelip yerleşmiş olduklarını söyler. Baba, Osman'ın sarayında "mukaddes" bir kavak ağacı dikmişti ki, bu, Türkmen babaları arasındaki şamanistik ağaç kültünün bir belirtisidir. Resmî kayıtlar, İnegöl kazâsında hakikaten Geyiklü Baba veya Babaîler adlı bir köyün bulunduğunu ispat ederler[61]. Anlaşılan bu köy, Âşık Paşazâde'nin zikrettiği gibi, Babaî dervişleri tarafından iskân olunmuştu.

Menâkıb-ı Tâcü'l'Ârifîn Ebu'l-Vefâ tercümesi, Âşık Paşazâde'nin Vefâ'î tarikati ile birlikteliği hakkında ilgi çekici detaylar ihtiva eder. Tercüme, bizzat Vefâ'î şeyhi ve Âşık Paşazâde'nin dâmâdı Seyyid Velâyet'in talebi üzerine yapılmıştı. Seyyid Velâyet, tercümenin tamamlandığı sırada hayatta idi; Âşık Paşazâde ise çoktan ölmüştü. Yazar, Seyyid Velâyet'in

hayatı hakkında, onun 855/1451'de Bursa'da doğduğuna ve 874/1469'da Ahmed Âşıkî'nin kızı ile evlendiğine işâret eden ilgi çekici detaylar verir[62].

Seyyid Velâyet hakkında tercümeye eklenen girişte, Osman Beğ'in şeyhin asil silsilesi ile ilişkisi anlatılır.

Âşık Paşazâde'nin Ede-Balı ile ilgili hikâyesini kopya eden yazar, "Osman Han, Şeyh'in yüce dergâhında ilâhî lütfa mazhar olmak suretiyle sultanlık tahtına ve velîlik tâcına erişti" diyerek, Vefâ'îliğin Osmanlı hanedanının doğuşundaki rolünün altını çizer. Yazarımız, Elvan Çelebi'yi teyitle, Ede-Balı'nın kimliğini, Şeyh Seyyid Muhammed Ebu'l-Vefâ el-Bağdâdî'nin halifelerinden biri olarak tesbit eder. Ede-Balı'nın Osman Gazi'ye mânevî rehberliği hususundaki hikâyenin bu versiyonunda, yazar, Osman'ın ilk gazâ başarısının - 684/1285'te İnegöl yakınındaki bir kalenin zaptı-, Ede-Balı'nın mânevî desteği sayesinde olduğunu ileri sürer. Sonraki bütün gazâ başarıları, "evliyânın himmetiyle" mümkün olmuştur. Esas olarak, hikâye Âşık Paşazâde'ye dayanır; fakat, hanedanın doğuşuna Vefâ'î şeyhlerinin vesile olduklarını vurgular.

Âşık Paşazâde, Vefâ'î şeyhlerinin nüfuzlarının Osman'ın halefi üzerinde de sürdüğünü doğrular. Orhan'ı en fazla etkileyen kişinin, Ede-Balı'nın yeğeni Ahî Hasan olduğu belirtilir. Âşık Paşazâde, bize, Orhan'ın, 1326'da Adranoz ve Bursa'ya yönelik seferde, Ede-Balı'nın oğlu Şeyh Mahmud ve Ahî Hasan'dan kendisiyle birlikte gelmelerini istediğini anlatır[63]. Genel olarak, ordu komutanları, bunlar gibi popüler dervişlerin orduda bulunmasının, adamları arasında gazâ şevkini artırdığına inanmaktaydılar[64]. Âşık Paşazâde, bize, Bursa Tekfurunun şehri teslim ettiği sırada, Ahî Hasan'ın surlar üzerindeki ana kulenin zirvesine tırmanan ilk kişi olduğunu haber verir. Osman Beğ'in ölümü üzerine, Ahî Hasan'ın veraset meselesinde önemli bir rol oynadığı belirtilir[65]. Osman'ın iki oğlu, Orhan ve kardeşi Alâeddîn, birlikte Hasan'ın zaviyesine gelerek, dervişler ('azîzler)in huzurunda konuyu müzakere etmişlerdi. Orhan, Osman zamanındaki çeşitli seferlerde gazileri idare etme ve Vefâ'î dervişlerinin hâmîsi olma avantajına sahipti. Âşık Paşazâde, daha sonra, İznik'in teslimi üzerine, Orhan, "Yeñi Şehir kapusı çıkduğı yerde bir imâret yapdı. Yanında Hacı Hasan [Ahî ?] derler idi, bir aziz var idi. Dedesi, Ede Balınuñ müridiyidi. Şeyhliğini oña verdi ve nesli ve nesline. Tâ bugüne degin anuñ elindedür" der[66]. Bütün bunlarda, Âşık Paşazâde Ede-Balı'dan sonra, Osmanlı hükümdarı karşısında önemli bir pozisyona sahip olan kişinin, onun yeğeni ve müridi Ahî Hasan olduğunun altını çizmek için çok uğraşır.

Âşık Paşazâde geleneği, Osmanlı sultanları nezdindeki üstün konumu sonraki yüzyıllarda da korudu. Topçular Kâtibi'ne göre[67], 1630'daki sefer sırasında, Âşık Paşazâde'nin sancağı, muharebe meydanına Eyyûb Ensârî'nin sancağıyla birlikte götürülmüştü.

---

[1] Çiftçioğlu Nihal Atsız tarafından bir araya getirilen erken dönem Osmanlı kroniklerini (Osmanlı Tarihleri, İstanbul: Türkiye Yayınevi 1949, 91 vd., 188) kullandım; Atsız. neşrinde, 'Âlî tarafından daha önce yayımlanan Âşık Paşazâde Tarihi (İstanbul 1332 H.)'ni ve F. Giese tarafından yayımlanan Die altosmanische Chronik des Âşıq pašazâde (Leipzig 1929)'yi birleştirmiştir; krş. aynı yazar, "Die verschiedenen Textrezensionen des 'Âşıq pašazâde bei sienen Nachfolgern und Ausschreibern," Abb. der Preuss. Ak. der. Wiss, Phil.-Hist. Klasse, Nr. 4; bu yayınlardan hiç birisi yeterli olmadığı için, uygun tashihleri yapılmış yeni bir tenkitli baskıya mutlaka ihtiyaç vardır (işte bazı yanlış okuma örnekleri: "Gerekdür yâr u hemdem ü münasib" (s. 98) (münasib>musāhib); "Bunun üstadını buldumdu hakdan" (buldımdı>bildimdi); "Osman Gazi yerlü yerinde kondı" (s. 105) (kondı>kodı); "Bu Tatar'a gerçe ve and verdük" (s. 108), baskılar "amma Tatar and bekler ta'ife olmaz" cümlesini atlarlar (krş. Neşrî, Unat-Köymen neşri, 124). M. F. Köprülü ("Âşık Paşazâde" İslâm Ansiklopedisi, I), Âşık Paşazâde hakkında, zamanına kadar bilinenleri özetler. Diğer yandan, kesin olarak tamamiyle Âşık Paşazâde tarafından yazılan şiirler, onun inançlarını ve görüşlerini yansıtan şeyler oldukları için, müstakil bir şekilde incelenmelidir. Bununla birlikte, bu şiirlerdeki ana fikir, hânedânın yüceltilmesi olarak görülmektedir.

[2] Bâyezid'in altın tuğrasını taşıyan nefis orijinal tomar, şimdi benim tasarrufumdadır. Cahit Öztelli'den yirmi beş yıl önce satın aldım. Bu mülknâmeyi yayına hazırlıyorum; Ek'te yer alan belgenin başlangıç ve sonunun fotoğraflarına bakınız.

[3] Elvan Çelebi ve zaviyesi hakkında bkz. İslâm Ansiklopedisi (bundan sonra İA olarak kısaltılacaktır), 701-708; Semavi Eyice, "Çorum'un Mecidözü'nde Âşık Paşa-oğlu Elvan Çelebi Zaviyesi," Türkiyat Mecmuası, XV (1969), 219-226; I. Mehmed için bkz. "Mehmed I," (H. İnalcık), Encyclopaedia of Islam, ikinci baskı (bundan sonra EI2 olarak kısaltılacaktır).

[4] Bkz. Âşık Paşazâde, Atsız neşri, 91, 106, 148; Yahşi Fakı (Fakih)'ın âilesi hakkında bkz. H. N. Orkun, "Yahşi Fakih ...", Dergâh, VII, 107 ve MOG, II, 320; V. L. Ménage, "The Menâkıb Yakhshi Fakīh," BSOAS, XXVI (1963). Yahşi Fakı'nın âilesi, Orhan zamanından beri Osmanlı sultanlarının lütfuna mazhar olmuştu: Barkan tarafından yayımlanan bir arşiv kaydı (İst. Üniv. İktisat Fakültesi Mecmuası, II-2, 243), Yahşi Fakih'in esas olarak Sultan Orhan tarafından bağışlanan Geyve'deki bir vakıf toprağını, büyükbabasından miras edindiğini göstermektedir; I. Bâyezid ve I. Mehmed tarafından onaylanan vakıf, daha sonra, Yahşi Fakih'in oğlu Mehmed adına II. Mehmed ve II. Bâyezid'in beratlarıyla teyit edilmişti. Yahşi Fakih'in menâkıbnâmesi, Türkmen veya Rum, muhtelif menşeli halk hikâyeleri ile hakiki tarihî mâlumatı karıştırıp birleştiren bir türün, popüler destanî (epik) üslubun özelliklerini taşıyor olmalıdır. Menâkıbnâmeler, sırf efsaneler olarak görülüp bir tarafa bırakılacağına, gayretler, onlardan tarihî mesajları ve mâlumatı ayıklayıp çıkarmağa yöneltilmelidir. Şikârî'nin Karamanlı hanedanına dair tarihi, bu türün diğer bir örneğidir.

[5] Eyice, aynı makale, 212; yeni çıkan bir eser, bkz., A. Y. Ocak'ın aşağıda 38. dipnotta zikredilen Elvan Menâkıb'ına yazdığı giriş.

[6]Âşık Paşazâde, Atsız neşri, 166-171; krş. H. Hüsameddin, Amasya Tarihi, III, İstanbul (1927), 198-201.

[7] Bkz. Ocak, Menâkıb. (Metin; Âşık Paşazâde, 841/1437'de Mekke'den dönerken Konya'da Zeyniyye şeyhi Abdu'l-Latîf-i Makdisî'yi ziyaret etmişti. Fatih hakkında Âşık Paşazâde, şöyle yazar (s. 195):

" 'Âşıkî, yaz menâkıbın bu hanuñ

Ki vermişdür saña çok zerr ü gümüş".

Zeyniyye hakkında bkz. H. J. Kissling, "Einiges über den Zeinîje-Orden im osmanischen Reiche", Der Islam, 39 (1964), 154-179.

[8]Vakfiyenin çeşitli versiyonları için bkz. “Istanbul” (H. İnalcık), EI2, IV, 244. Onaltıncı yüzyılda Âşık Paşazâde’den söz eden Türkçe bir vakfiye versiyonu için bkz. Fatih Mehmed Vakfiyeleri, Ankara: Vakıflar Genel Müd. 1938, 79-81, 127, 232.

[9] Bkz. Ayasofya Evkâfı Defteri, 926 H. tarihli, Belediye Kütüphanesi, İstanbul, Muallim Cevdet Kitapları, no. 64, 227; 1460’lerdeki Unkapanı, Üskübî (Üsküblü), Mimar Sinan ve Saru Demirci (Saru Timurcu) mahalleleri için bkz. E. H. Ayverdi, İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu, İstanbul 1958’deki harita.

[10] Bu özel vakfiye için bkz. Dipnot 8.

[11] İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri, 953/1546 Tarihli, neşr. Ö. L. Barkan ve E. H. Ayverdi, İstanbul 1920, nos. 1434, 1480, 1626-1645, 1713, 2510.

[12] MS, Bibliothéque Nationale, Paris, Supplément turc. 1047, 6b-7a.

[13] 1012/1603’te Âşık Paşa Zaviyesi’ne dair resmî referanslar için bkz. Barkan ve Ayverdi, 176; zaviyenin tasviri için bkz. R. E. Koçu, İstanbul Ansiklopedisi; Baba Saltuk’un Kalenderî/Abdal şeyhler ve Babaîlerle ilişkisi için bkz. A. Y. Ocak, Kalenderîler, XIV-XVII. yüzyıllar, Ankara: TTK 1992, 69-74.

[14] 11. dipnotta zikrolunan İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri, s. 278, no. 1644. Yayımcıların müstefidîn şeklindeki okuyuşları, müsta‘idîn, “istidat/kabiliyet sahipleri” olmalı.

[15] Aynı yer, s. 275, no. 1629, 1630 ve 1631.

[16] Aynı yer, s. 275, no. 1631, Seyyid Velâyet hakkında yukarıda dipnot 61.

[17] Defter-i Müsevvedât-ı İn‘âm, neşr. Ö. L. Barkan, Belgeler IX-13 (1979), 329-350.

[18] “Fatih Cami ve İmareti Tesislerinin 1489-1490 Yıllarına âit Muhasebe Bilançoları”,Ö. L. Barkan, İktisat Fakültesi Mecmuası (İstanbul), XXIII, 319; teferruatlı bilgi için bkz. faksimile.

[19] Ö. L. Barkan, " "İstanbul Saraylarına dair Muhasebe Defterleri", Belgeler X, 329-350.

[20] F. Köprülü, "Menâkıbnâmeler," Türkiyat Mecmuası: Menkıbe kelimesi, onbeşinci yüzyıl Türkçesinde , hem dinî ve hem de din-dışı anlamda "kahramanlık/macera" mânâsına gelmektedir.

[21] 'Âlî neşri, 35.

[22] Atsız neşri, 200.

[23] Aynı eser, 114; II. Mehmed zamanında (1451-1481) yazan Âşık Paşazâde, eserinde (s. 192) Çandarlı Halil aleyhindeki hikâyeleri tekrarlar; oysa II. Bâyezid zamanında (1481-1512) yazan Neşrî, Çandarlı ailesinin itibarını iade ederken, Âşık Paşazâde'nin hikâyelerine itibar etmez, bkz. V. L. Ménage, Neshri's History of Ottoman, The Sources and Development of the Text, London: OUP, 1964.

[24] Atsız neşri, 230.

[25] Görünüşe göre, Âşık Paşazâde'nin, 160 bölüm (bâb)den oluştuğunu söylediği (s. 254) tarihi, 883/1478 yılına kadar gelir ve 885/1480'de, Rodos ve Otranto seferinden önce tamamlanmıştır (s. 230). Daha sonra, II. Mehmed öldüğünde, 886/1481'de biyografilerle ilgili bölümü (s. 230-249) eklemiştir. Kendisi de derviş olan Âşık Paşazâde, 908/1502'de, Şah İsmail'in Tebriz'i zaptedip Osmanlılar için bir tehdit hâline geldiği sırada, "Erdebil sûfîleri"nin menşei ile ilgili bir bölüm ekledi (252, 254); bilahare, çeşitli tarihlerde vukubulan olayların tarihlerine dair son bölüm (bâb) eklenmiştir.

[26] Genel olarak bkz. "Mehmed II", (H. İnalcık), İA, Fask. 75 (1969), 531-535.

[27] H. İnalcık, "Notes on N. Beldiceanu's Translation of the Kānūnnāme, fonds turc ancien 39, Bibliothèque Nationale, Paris", Der Islam, vol. 43/1-2 (1967), 154-157; aynı yazar, "The Greek Merchants, 1453-1500", Festschrift Speros Vryonis (çıkmak üzere).

[28] H. İnalcık, “The Policy of Mehmed II Toward the Greek Population of Istanbul and the Byzantine Buildings of the City”, Dumbarton Oaks Papers, 23-25 (1969-1970), 231-240.

[29] Tursun Beg, The History of Mehmed The Conqueror, neşr. H. İnalcık ve R. Murphey, Minneapolis: Bibliotheca Islamica, I, 1978, 53b-54b.

[30] Âşık Paşazâde, Atsız neşri, 193.

[31] Âşık Paşazâde, Atsız neşri, 216-218, 243.

[32] 28. dipnotta zikrolunan Tarih, 28a; fakat başka bir yerde (s. 169a), yürürlükten kaldırılan mülk ve vakıfların sayısı sâdece 1000 olarak verilir. İkinci rakam, yalnız köyleri dikkate almış olmalıdır.

[33] Bkz. “Mehmed II”, (H. İnalcık), İA, VII, 533.

[34] Atsız neşri, 115. Âşık Paşazâde (232-234, 247), altın ve gümüşle dolu büyük bir hazine toplayan bir hükümdar aleyhinde bunu ileri sürer.

[35] Atsız neşri, 96, 105; krş. Taşköprülü-zâde, Şaka’ık, bkz. aşağıda dipnot 61.

[36] Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri, I, neşr. Ö. L. Barkan ve E. Meriçli, Ankara: TTK 1988.

[37] Moğolca’dan gelen Ece, en büyük adam,reis, üstad/efendi, muhterem gibi anlamlara gelir. Onbeşinci yüzyıl Osmanlı Türkçesinde, kelime ece biçiminden aynı anlamlara gelen ede biçimine dönüşmüştür. Balı ise, dönemin Osmanlı Türkçesinde yaygın olarak kullanılan bir şahıs adıdır.

[38] Osman Beğ’in Ede-Balı ile ilişkisinin tarihî otantikliğine dair bkz. I. Mélikoff, Sur les traces du soufisme turc. Recherches sur l’Islam populaire an Anatolie, İstanbul, İsis neşri, 1992, 134.

[39] Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsibi'l-Ünsiyye, neşr. İ. E. Erünsal ve A. Y. Ocak, İstanbul 1984, 168-169.

[40] H. İnalcık, "Derviş and Sultan: An Analysis of the Otman Baba Vilâyetnâmesi", The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire, Bloomington 1993; Kalenderîler'inde (bkz. yukarıda dipnot 13), kalenderîlerin doktrinlerine tam bir bölüm (Bölüm 2, 141-174) ayırmış olan A. Y. Ocak, onların inanç sistemlerinde merkezî bir yeri olan kutb doktrinini ele almamıştır. Vefâ'îliğin sünnî karakteri hakkında bkz. 61. dipnotta zikredilen Krupp, 54-55. Tarikatlerdeki uyum (confirmism) ve uyumsuzluk (anti-confirmism) hakkında genel olarak bkz. I. Mélikoff, aynı eser, 139-150, 122-124.

[41] Bkz. M. F. Köprülü, "'Âşık Paşa" İA, 704-706.

[42] La révolte de Baba Resul ou la formation de l'hétérodoxie musulmane en Anatolie au XIIIe siécle, Ankara 1989, özellikle bkz. 53-57, 75-131; ayrıca bkz. Erünsal ve Ocak, Menâkıb, LXXIV; Anadolu'da Kalenderîlik hakkında bkz. A. Y. Ocak, Kalenderîler, s. 61-137; İlyas, Âşık Paşazâde'nin iddia ettiği gibi Ebu'l-Vefâ'nın bir halifesi olmamalıdır, bkz. Krup, Op. cit, 8-10. M. F. Köprülü, "Abdal", Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi, I, İstanbul 1935, 23-56.

[43] Bkz. H. İnalcık, 39. notta zikredilen "Dervish and Sultan".

[44] Şah İsmail (Hatâyî)'in, "İki 'âlemde sultandır kalender" diye yazdığı, Ocak tarafından (Kalenderîler, 158) zikredilir.

[45] Bkz. "Murad II" (H. İnalcık), İA, fask. 86, 611.

[46] Atsız neşri, 132, 246.

[47] "O, dünyânın sâhib-kırânı, bahtiyar kişidir; kerâmetlerle mükerremdir; halk üzerine yönetici ve Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir; o, hakikatte mutlak bir velîdir."

[48] Atsız neşri, 103.

[49] Bkz. “Bâyezid II” (H. İnalcık), EI2.

[50] Bkz. “Pâdişâh” (H. İnalcık), İA.

[51] Osmanlı sultanlarının zaman içerisinde, kendileri hakkındaki imaj değişikliği, kudretlerinin artmasına paralel olarak unvanlarına ve kendileri ile ilgili tarihlerin yeni versiyonlarına da yansıdı; bu nokta, benim 50. dipnotta zikredilen “Pâdişâh” makalemde ele alınmıştır.

[52] Bkz. 50. notta zikredilen “Pâdişâh” ve 33. notta zikredilen “Mehmed II”.

[53] Atsız neşri, 117-118.

[54] Aynı eser, 105.

[55] Aynı eser, 114.

[56] Atsız neşri, 115.

[57] Osman, Asporça Hâtûn vakfiyesinin teyit ettiği gibi, 1323 Eylül’ünde hayatta idi, bkz. I. Beldiceanu, Recherches sur les actes des premiers Sultans, Munich 1967, 78-82; Orhan Beğ, 1324’te Osmanlı tahtında olmalıdır (bkz. 57. notta zikrolunan vakfiye); sultan, 727/1327-1327 tarihli gümüş para bastırmıştı; bkz. İ. H. Uzunçarşılı, “Orhan Beğ’in hükümdar olduğu tarih ve ilk sikkesi”, Belleten, 207-211; gerçekten, 727/1327’den îtibâren, Timurtaş’ın isyanının sonucu olarak, İran İlhanlıları Anadolu’da kontrolü kaybetmişlerdi.

[58] Vakfiyenin metni, İ. H. Uzunçarşılı tarafından yayımlanmıştır: “Gazi Orhan Bey Vakfiyesi”, Belleten, V (1941); Ede-Balı’nın kızı, Âşık Paşazâde’de Malhun, Mal-Hatun veya Bala-Hatun olarak verilir; İ. H. Uzunçarşılı (Osmanlı Tarihi, 2. baskı, Ankara 1961, 105, not 3), Mal-Hâtûn’un, Orhan’ın kardeşi Alâeddin’in annesi olduğunu ileri sürer; bazı Anonim Kroniklerde, meselâ MS Bibliothéque Nationale, Paris, supplément turc 1047, 6b’de, Ede-Balı’nın kızı Râbi‘a isimlidir.

[59] Şemsü'd-Dîn Ahmed el-Eflâkî, Menâkıb al-'Ârifîn, II: Metin, 2. Baskı, Ankara (1962), 924, 947, 950.

[60] Atsız neşri, 122; Geyikli Baba hakkında bkz. M. Köbach, "vom Asketen zum Glaubens Kämpfer: Geyiklü Baba," Journal of Ottoman Stuties, III (1982), 45-51; A. Y. Ocak, Kalenderîler, 90-91, 195. Âşık Paşazâde (Atsız neşri, 116) ayrıca, Orhan'ın Âşık Paşa'nın takdisine mazhar olduğunu ileri sürer. Kissling'e göre ("Zeinîje", 176-177), Âşık Paşazâde, Yahşî Fakih ve Seyyid Velâyet Zeyniyye tarikatine mensuptular, aralarındaki sıkı ilişki de bu yüzdendi.

[61] Yukarıda 36. Dipnotta zikredilen Hüdavendigâr, 110, no, 178; Âşık Paşazâde (Atsız neşri, 105), bize Osman Beğ'in, İnegöl bölgesini Durgut Alp'a bağışlamış olduğunu söyler ki, burası daha sonra Durkut (veya Turgut)-Eli adını almıştır; burada, Âşık Paşazâde'nin kaynağının otantik karakteri, arşiv kayıtları ile bir kez daha teyit edilir.

[62] Taşköprülü-zâde, Mecdî terc. Hadā'ıku'ş-Şaka'ık, İstanbul, 1269 H., 251. Seyyid Velâyet'in tam ismi Mustafa b. Ahmed es-Sadrî el-Konevî olarak verilir; kendisi daha ziyâde İbn Vefâ olarak tanınmaktaydı; belli ki, Ebu'l-Vefâ' el-Bağdâdî'nin Menâkıb'ının tercümesini kullanan Taşköprülü-zâde, Seyyid Velâyet hakkındaki bilgileri ilâvelerle genişletmişti. Bu ilavelerden, Seyyid Velâyet'in şeyhinin Muslihüddin, bilahare Abdu'l-Latîf-i Mukaddisî olduğunu öğreniyoruz; silsilede Mukaddisî, Âşık Paşazâde'nin de şeyhi olarak gösterilir; Osmanlı sultanları II. Mehmed ve II. Bâyezid, hususî ihsanlarda bulunarak, Seyyid Velâyet'e derin bir saygı gösterdiler. Onun, İslâm hukukuna dair Taşköprülü-zâde tarafından da zikrolunan uzman bilgisi, özellikle Fatih Sultan Mehmed tarafından beğenilmiş olmalıdır. II. Bâyezid, Seyyid Velâyet'in cenaze törenine şahsen katılmıştı. Seyyid Velâyete ve bizzat Âşık Paşazâde'ye yönelik bu özel alâka, herhâlde, Osman Beğ zamanından başlayan, hanedanın Vefâ'î tarikati ile olan sıkı ilişkisinden kaynaklanmaktaydı. Seyyid Velâyet hakkında ayrıca bkz. M. Lâmi'î Çelebi, Tercüme-i Nefehâtü'l-Üns, İstanbul 1270 H., 559-60; ayrıca bkz. H. J. Kissling, "Schejch Sejjid Vilâyet (1451-1522) und sein angebliches Menaqybnāme", ZDMG 113 (1963), 62-68; A. Krupp, Studien zum Menāqybnāme des Abu'l-Wefâ' Tağ al-'Arifīn, Munich: R. Trofenik, 1976. Âşık Paşazâde'nin dâmâdı Seyyid Velâyet, kendi neslinin Peygamber'den ve Vefâ'î tarikatinin kurucusunun soyundan geldiğini ileri sürer; işte bu yüzden, ömrü boyunca Osmanlı sultanlarından olağanüstü bir saygı ve destek görmüştü. Seyyid Velâyet, Menâkıbnâme-i Ebu'l-Vefâ' el-Bağdâdî'nin Türkçe bir

tercümesinin (Orijinal arapça elyazması için bkz. Krupp, 19-25), Osmanlı toplumunda yayılmasına özel bir alâka ve istek duymuş olmalıdır. Orijinal Menâkıbnâme'ye eklenen bölümde, Seyyid Velâyet'in müridi olan ve tercümeyi onun direktifi ile yapan mütercim, biraz muğlak terimlerle olmakla birlikte, Seyyid Velâyet'in soyunu Muhammed Ebu'l-Vefâ' Tâcü'l-'Ârifîn'e bağlar (Tâcü'l-'Ârifîn'in menşei ve seyyidliği hakkında bkz. Krupp, 28). Osmanlı toplumunda Abdal Kalenderî tarikatine mensup radikal babaların, meselâ Otman Baba'nın, şiddetle aleyhinde bulunulur ve dünyevî maksatlar için, hükümdarın ihsanlarını elde etmeğe çalışan bu şeyhler ikiyüzlülükle suçlanırlardı. Aynı dönemde yazılmış olan Otman Baba Velâyetnâmesi, Seyyid Velâyet veya Âşık Paşazâde benzeri dervişler ve onların halk nezdinde gördükleri alâka aleyhindeki hücumlarını tasvir eder (bkz. H. İnalcık, yukarıda 60. dipnotta zikredilen "Dervish and Sultan". Âşık Paşazâde'nin bu tür dervişleri tenkidine dair bkz. Atsız neşri, s. 153-154: "Kimi der şeyhimiz sultan olısar.").

[63] Atsız neşri, 110.

[64] Bkz. H. İnalcık, "Istanbul: An Islamic City", Journal of Islamic Studies, I (1990), 1-4.

[65] Atsız neşri, 115.

[66] Aynı eser, 119,120.

[67] MS, Staatsbibliothek, Vienna, 338b.